

ОЛІМПІЙСЬКІ ЦЕРЕМОНІЇ ТА РИТУАЛИ ЯК ФОРМИ УТВЕРДЖЕННЯ І ПРОПАГУВАННЯ ІДЕАЛІВ ОЛІМПІЗМУ

Ярослав ТИМЧАК, Олег КОРЧОВСЬКИЙ

Львівський державний університет фізичної культури

Анотація. У статті розглянуто процес оформлення ідеалів олімпізму в спеціальні форми заходів – олімпійські церемонії та ритуали – для їх роз'яснення, утвердження й популяризації серед учасників міжнародного олімпійського руху. У ході дослідження проаналізовано літературні джерела та офіційні звіти Міжнародного олімпійського комітету із зазначеної проблематики. Висвітлено особливості організації та ідейну спрямованість цих форм заходів, їх фіксацію в основному нормативно-правовому документі міжнародного олімпійського руху – Олімпійській хартії. Олімпійські церемонії та ритуали подано як систему спеціальних заходів пропагування олімпійської етики у процесі проведення Олімпійських ігор.

Ключові слова: олімпізм, олімпійська етика, форми заходів, церемонії, ритуали.

**ОЛИМПИЙСКИЕ ЦЕРЕМОНИИ
И РИТУАЛЫ
КАК ФОРМЫ УТВЕРЖДЕНИЯ
И ПРОПАГАНДИРОВАНИЯ ИДЕАЛОВ
ОЛИМПИЗМА**

Ярослав ТИМЧАК, Олег КОРЧОВСКИЙ

*Львовский государственный университет
физической культуры*

Аннотация. В статье рассмотрен процесс оформления идеалов олимпизма в специальные формы мероприятий – олимпийские церемонии и ритуалы, с целью их разъяснения, утверждения и популяризации среди участников международного олимпийского движения. В ходе исследования анализировались литературные источники и официальные отчеты Международного олимпийского комитета по указанной проблематике. Освещены особенности организации и идейная направленность этих форм мероприятий, их фиксация в основном нормативно-правовом документе международного олимпийского движения – Олимпийской хартии. Олимпийские церемонии и ритуалы представлено как систему специальных мер пропаганды олимпийской этики в процессе проведения Олимпийских игр.

Ключевые слова: олимпизм, олимпийская этика, формы мероприятий, церемонии, ритуалы.

**OLYMPIC CEREMONIES
AND RITUALS AS FORMS
OF AFFIRMATION AND PROMOTION
OF IDEALS OF OLYMPISM**

Jaroslav TYMCHAK, Oleh KORCHOVSKIY

Lviv State University of Physical Culture

Abstract. This article scrutinizes the process of formation of Olympism's ideals in special forms of events such as Olympic ceremonies and rituals and aims at their explanation, consolidation and promotion among members of the international Olympic movement. In the course of the research literary sources and official reports of the International Olympic Committee (hereinafter referred to as "IOC") from the aforementioned topic have been analyzed. The peculiarities of organizational and ideological orientation of these forms of events and their recording are defined in the main legal documents of the international Olympic movement – the Olympic Charter. Olympic ceremonies and rituals are presented as a system of special events of promoting the Olympic ethics during the Olympic Games.

Keywords: Olympism, Olympic Ethics, forms of events, ceremonies, rituals.

Актуальність. У процесі відродження і проведення Міжнародним олімпійським комітетом (МОК) перших Ігор олімпіад сучасності перед його засновниками й подвижниками олімпійської ідеї постала проблема пояснення і пропагування особливої місії відновлених олімпіад, популяризації, застереження і збереження принципів та ідеалів організування ігор, які знайшли своє відображення в основоположних принципах Олімпійської хартії та понятті сучасного олімпізму.

У процесі осмислення поняття та філософської концепції сучасного олімпізму, задовго до створення Міжнародної олімпійської академії (далі – МОА), за ініціативи членів МОК та Організаційного комітету Олімпійських ігор (далі – ОКОІ) поступово були запроваджені спеціальні форми заходів – олімпійські церемонії та ритуали Олімпійських ігор, які у своєму змісті мали відобразити й зафіксувати ідеали й цінності олімпізму. Сьогодні вони є невід'ємним

атрибутом міжнародного олімпійського руху. Ці церемонії та ритуали стали спеціальними формами утвердження і пропагування ідеалів олімпізму, передусім, МОК. Значною мірою саме через них у першій третині ХХ ст. виявляла свою ідейну спрямованість і сутність морально-етична доктрина МОК.

Проблематику олімпійської освіти, наукове опрацювання ідеалів і цінностей олімпізму, олімпійська символіка та атрибутика, засоби й форми їх пояснення та популяризації серед учасників олімпійського руху і широкого кола світової громадськості подано в наукових працях вітчизняних (Б. Баунов, 1980; А. Кіслов, 1986; О. Ганіна, 1994; В. Єрмолова, М. Булатова, 2007; В. Платонов, 2009;) [5, 6, 2, 1, 8] і закордонних фахівців (Л. Кун, 1982; Alan Hobson and Elaine Jones, 1988; В. Столяров, 1992; Barbara Birenbaum and Pat Sapp, 1994; Susan Wells, 1996; Gayle Petty, 2002; Hines Nico, 2008) [7, 10, 9, 11, 14, 12].

Названі автори подають загальний, стислий і доволі поверхневий опис та аналіз різних аспектів зазначеної проблеми. Інформацію викладено фрагментарно, не системно. Явище запровадження спеціальних практичних форм заходів з утвердження і пропагування ідеалів олімпізму не вивчається окремо, цілісно. Не виявлено жодної праці, присвяченої цій проблемі. Водночас такі форми утвердження і пропагування принципів та ідеалів олімпізму виникають і продукуються впродовж усіх періодів розвитку олімпійського руху сучасності і мають надзвичайно важливе значення в контексті уявлення та конкретизації філософської концепції олімпізму в практичній діяльності суб'єктів, уведених у міжнародний олімпійський рух у глобальному масштабі, а отже, безпосередньо стосуються проблематики олімпійської освіти. Окреме дослідження дасть змогу скласти краще уявлення про місце і значення цих практичних форм діяльності в системі засобів та форм утвердження й популяризації ідеалів олімпізму, які застосовуються МОК і іншими ланками міжнародної олімпійської системи. Це й зумовлює актуальність та новизну дослідження.

Мета дослідження – простежити процес формування церемоній і ритуалів Олімпійських ігор як практичних форм спеціальних заходів з утвердження і пропагування ідеалів Олімпізму.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити процес оформлення ідеалів олімпізму в зміст спеціальних форм заходів проведення Олімпійських ігор сучасності.

2. Виявити фіксацію цих форм утвердження і пропагування ідеалів олімпізму в нормативно-правових документах міжнародного олімпійського руху.

Об'єкт дослідження: форми заходів з утвердження та популяризації ідеалів олімпізму.

Предмет дослідження: церемонії та ритуали Олімпійських ігор.

Методи дослідження: теоретичний аналіз і узагальнення відомостей наукової та методичної літератури та всесвітньої мережі Інтернет, аналогія, синтез, порівняння, абстрагування, індукція, історичний метод, порівняльно-історичний метод.

Обговорення результатів дослідження. Основоположні принципи Олімпійської хартії, прийнятої на Атлетичному конгресі з відродження Олімпійських ігор сучасності 1894 року задекларували особливу місію й морально-етичну спрямованість сучасних Олімпійських ігор. Однак запровадження ідеалів, принципів і етичних засад, характерних для норм поведінкової діяльності переважно елітарного прошарку суспільства, потребували утвердження й популяризації не лише серед широких верств громадськості, а й серед учасників олімпійського руху.

Підсумки проведення Ігор олімпіад першого періоду розвитку олімпійського руху (1896–1912 рр.) підтвердили, що учасники проведення Олімпійських ігор – організатори, функціонери, представники спортивних кіл і звичайні атлети, не мають належного рівня поінформованості та сприйняття ідеалів олімпізму, поверхнево, необов'язково, а то й з нерозумінням сприймали ідеї і засади пропонованої олімпійської етики.

У зв'язку із цим члени МОК на чолі з бароном П'єром де Кубертеном ініціюють запровадження спеціальних практичних організаційних форм діяльності, які б у своєму змісті відображали і пропагували ідеї, ідеали і принципи олімпійської етики.

Для того щоб впливати на свідомість людей постійно і системно, така діяльність мала набути ознак, притаманних релігійним обрядам, а саме виявити себе у формі спеціальних ритуалів та церемоній із відповідною символікою та атрибутикою.

Також ці форми мали стати практичними заходами безпосереднього впливу, прямої дії на тих, хто бере у них участь або спостерігає за ходом дійства.

Поступово, починаючи з Ігор III Олімпіади, такі форми заходів починають запроваджуватися. Зрозуміло, що під час проведення перших Ігор олімпіад сучасності, вони мали здійснюватися безпосередньо під час відкриття і проведення змагань, а згодом, як ми побачимо на прикладі естафети олімпійського вогню, за певний час до початку відкриття Олімпійських ігор.

Ці форми розвивалися і вдосконалювалися впродовж тривалого часу і сьогодні є невід'ємними атрибутами сучасного міжнародного олімпійського руху. Пропонуємо надалі називати їх олімпійськими церемоніями та ритуалами.

Урочистості з нагоди відкриття Олімпійських ігор організатори розробляли для кожної олімпіади. У своєму змісті (окрім елементів національної культури народу тощо) вони мали у якийсь спосіб виразити й ідеали сучасного Олімпізму.

Наприкінці XIX ст. особливо важливим і складним у повоєнній і розділеній політично Європі завданням було подолати загострені націоналістичні доктрини європейських країн і спробувати відновити і зміцнити партнерські стосунки між народами різних держав на засадах рівності і взаємоприйняття.

Ці мотиви стали основними ідеями майбутніх урочистих заходів пов'язаних із проведенням Олімпійських ігор

Уже у першому періоді розвитку олімпійського руху в структурі змісту цих урочистостей з'являються елементи спеціального церемоніалу, які невдовзі набувають ознак ритуалу. Церемонію фахівці розуміють як урочистий офіційний акт, при проведенні якого дотримуються встановленого порядку, а ритуал як сукупність умовних дій та процедур, покликаних засвідчити відданість певним традиціям чи ustalеним у певних сферах життя нормам [3, 8].

Першою такою формою, введеною в структуру церемонії відкриття ще перших Ігор олімпіад 1896 року в Афінах, став ритуал виконання олімпійського гімну. Створення, запровадження, виконання чи прослуховування олімпійського гімну мало піднімати свідомість учасників Олімпійських ігор на наднаціональний рівень і підпорядковувати їх прагнення та інтереси наднаціональним морально-етичним цінностям, зокрема принципам Олімпійської хартії. Як відомо, П'єр де Кубертен на початках був проти того, щоб піднімати національні прапори переможців та призерів змагань, мотивуючи це тим, що змагаються не держави і народи, а конкретні особи.

Олімпійський гімн створили грецькі митці, композитор Спірідон Самарас і поет Костіс Паламас, яких запросив до цієї праці особисто перший президент МОК Деметріус Вікелас [8]. Однак оскільки на той час було прийняте рішення, що кожна наступна країна, яка проводить Олімпійські ігри, створюватиме свій новий ексклюзивний гімн, єдиного сталого варіанту не могло бути. Так відбувалося до 1958 р., коли МОК на своїй 55-й сесії в Токіо переглянув це положення й затвердив олімпійський гімн першої олімпіади сучасності авторства Самараса і Паламаса офіційним олімпійським гімном. У 1960 р. під час церемонії відкриття Ігор олімпіад у Римі цей гімн знову пролунав на олімпійському стадіоні. Відтоді він виконується щоразу під час церемонії відкриття Ігор [16] (рис. 1).

В Олімпійській хартії ритуал виконання олімпійського гімну зафіксовано в таких пунктах:

- Розділ 1, Правило 12 «Олімпійський гімн»; роз'яснення до Правил 12, пункт 3 «Використання олімпійського символу, прапора, гасла й гімну» [20];

- Розділ 1, Правило 16 «Олімпійський гімн»; протокол IV, Правило 69 «Церемонія відкриття й закриття», роз'яснення до Правил 69, пункт 1.10, 2.6 [21].

Другою такою формою в структурі церемонії відкриття Олімпійських ігор став парад олімпійців, або, як його ще називають – «парад націй». Учасники ігор – спортсмени національних збірних команд із різних країн – як члени «олімпійської родини» під національними прапорами проходять колоною олімпійським стадіоном і розташовуються окремими командами на визначених попередньо місцях у межах його арени.

Рис. 1. Ритуал виконання олімпійського гімну (Рим, 1960 р.)

Ця форма, що стала ритуалом, була запроваджена у зміст церемонії відкриття Олімпійських ігор 1908 року на Іграх III Олімпіади в Лондоні. Згідно з затвердженим церемоніалом, парад відкривають спортсмени-олімпійці Греції, а закривають олімпійці країни-організатора ігор.

Очевидно, за задумом організаторів цей захід мав символізувати і сприяти набуттю відчуття єдності усіх спортсменів у складі олімпійських команд-учасників як членів «олімпійської родини» [15]. Щоб досягнути такого ефекту, ця форма, значно пізніше, на Іграх олімпіад у Мельбурні 1956 року, отримала цікаве доповнення: на церемонії закриття ігор олімпійці різних країн замість упорядкованого параду виходили на стадіон змішавшись між собою в єдину юрбу (рис. 2).

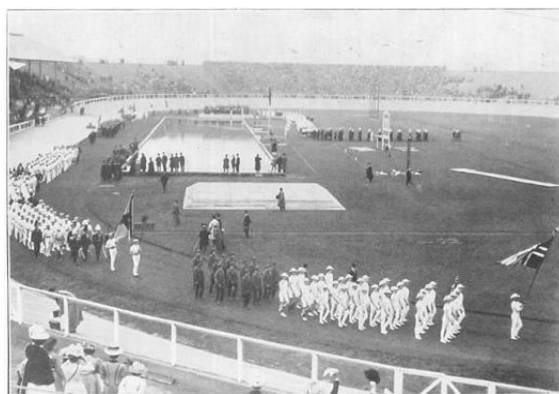

Рис. 2. Ритуал параду команд учасників Олімпійських ігор (Лондон, 1908 р.)

В Олімпійській хартії ритуал параду команд-учасників зафіксовано в таких пунктах:

- протокол IV, Правило 55 «Церемонії відкриття та закриття Олімпійських ігор» [20];
- протокол IV, Правило 69 «Церемонія відкриття і закриття Олімпійських ігор», роз'яснення до Правил 69, пункт 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 2.1, 2.2» [21].

Третьою формою, що була запроваджена в структуру церемонії відкриття Олімпійських ігор, став ритуал підняття олімпійського прапора. Автором ідеї олімпійського прапора та його запровадження у зміст церемонії відкриття ігор був П'єр де Кубертен. Для його створення Кубертен використав давньогрецький символ у вигляді п'яти переплетених кілець, віднайдений начебто на давньогрецькому жертівнику у Дельфах, надавши йому нового значення – єдності народів п'яти континентів в олімпійському русі. Олімпійський символ Кубертен розмістив на білому полотнищі – ознаці відкритості, чистоти і злагоди у стосунках. Таким чином, прапор мав символізувати єдність, відкритість та особливу морально-етичну основу стосунків учасників олімпійського руху. За його пропозицією цей прапор був затверджений МОК 1913 року.

Уперше олімпійський прапор був піднятий в червні 1914 року на VI Олімпійському конгресі в Парижі, де в залі Сорбони відзначали 20-річчя сучасного олімпійського руху.

Провести церемонію підняття олімпійського прапора планувалося на Іграх VI Олімпіади, які повинні були пройти 1916 року в Берліні, однак не відбулися у зв'язку з Першою світовою війною.

Уперше це дійство було реалізоване під час церемонії відкриття Ігор VII Олімпіади, що відбулися 1920 року в Антверпені. З того часу воно стало обов'язковим ритуалом на всіх Олімпійських іграх [4] (рис. 3).

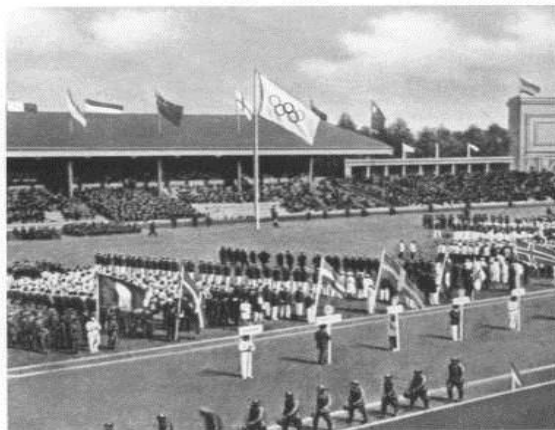

Рис. 3. Ритуал підняття олімпійського прапора (Антверпен, 1920 р.)

В Олімпійській хартії ритуал підняття олімпійського прапора зафіксовано в пунктах:

- Розділ 1, Правило 9 «Олімпійський прапор»; протокол IV, Правило 53 «Використання олімпійського прапора» [20];

- Розділ 1, Правило 13 «Олімпійський прапор»; протокол IV, Правило 67 «Використання олімпійського прапора» [21].

Того ж 1920 року в церемонію відкриття Олімпійських ігор була запроваджена ще одна важлива форма – ритуал проголошення олімпійської присяги/клятви. Сьогодні його вважають одним із найважливіших атрибутів Олімпійських ігор, що виражає ідею об'єднання молоді і її суперництва лише на основі чесної і відкритої боротьби.

Ідея відродження давньогрецького ритуалу олімпійської присяги/клятви спортсменів теж належить П'єру де Кубертену, який 1913 року розробив її текст і запропонував на розгляд МОК. В її основу були покладені поняття гідності й честі, такі близькі для елітарного кола засновників МОК: «Від імені всіх спортсменів я обіцяю, що ми будемо брати участь у цих Олімпійських іграх, поважаючи і дотримуючись правил, за якими вони проводяться, в істинно спортивному дусі, у славу спорту і в ім'я честі своїх команд».

Уперше олімпійську присягу проголосили на Олімпійських іграх 1920 року. Згідно з Олімпійською хартією, олімпійську клятву проголошує спортсмен країни, де проводяться чергові Олімпійські ігри, з трибуни, встановленої на полі олімпійського стадіону біля прапора своєї країни. Честь виголосити олімпійську клятву надає Національний олімпійський комітет країни-організатора.

Від 1968 року в церемонію відкриття Ігор олімпіад і зимових Олімпійських ігор запроваджено олімпійську клятву суддів (проголошується після олімпійської клятви спортсменів суддею з країни, де проводяться Олімпійські ігри), а з літніх юнацьких Ігор 2010 року – олімпійську клятву тренерів [17] (рис. 4).

В Олімпійській хартії ритуал проголошення олімпійської присяги зафіксовано в таких пунктах:

- протокол IV, Правило 55 «Церемонії відкриття й закриття Олімпійських ігор» [20];

- протокол IV, Правило 69 «Церемонія відкриття і закриття Олімпійських ігор», роз'яснення до Правил 69, пункт 1.12, 1.13 [21].

Ще однією формою, а радше окремим заходом утвердження та популяризації ідеалів олімпізму, який містить у собі низку власних ритуалів і є відносно самостійним, але вписаним у церемонію відкриття Олімпійських ігор, є естафета олімпійського вогню.

Рис. 4. Ритуал виголошення олімпійської присяги спортсменами (Антверпен, 1920 р.)

Олімпійський вогонь – один із символів Олімпійських ігор. Його запалюють у місті-столиці проведення Ігор у спеціальній чаші Олімпійського стадіону під час церемонії їх відкриття, і він горить безперервно до їх закінчення [5, 10] (рис. 5).

Рис. 5. Перша естафета олімпійського вогню (Берлін, 1936 р.)

Забіги з запаленими смолоскипами були ще у Стародавній Греції під час проведення окремих релігійних святкувань. Вогонь здавна був символом тепла, світла, енергії, ознакою й атрибутом богів, зокрема громовержця Зевса. У Стародавній Греції від певного часу він став нагадуванням про подвиг титана Прометея, який за легендою викрав його у верховного бога Олімпу й подарував людям. Вислів «вогонь Прометея» став ознакою прагнення людини до високих злетів і досконалості, які б наблизили її до богів [18,19].

Церемонія запалення вогню і хода з запаленими смолоскипами була проведена вже на Іграх першої Олімпіади в Афінах 1896 року, однак не закріпилася у структурі урочистостей відкриття Олімпійських ігор. Також, складно сказати чи сприймалася вона тоді як церемонія запалення власне олімпійського вогню.

Ідею відновити цей давньогрецький звичай у сучасному олімпійському русі висловив знову ж таки барон П'єр де Кубертен 1912 року. Уперше церемонія запалення полум'я, саме як олімпійського вогню, була здійснена на Іграх олімпіад 1928 року. Через декілька років ця форма набула подальшого свого розвитку. Під час перебування в Олімпії делегації МОК 1934 року, її член від Греції Ангелос Воланакіс запропонував перед кожними Іграми запалювати полум'я в Олімпії і доставляти його естафетою до олімпійського стадіону. Тоді ж археолог Александрос Філадельфіас вніс ідею запалювання олімпійського вогню від прямих сонячних променів [13].

Стараннями, передусім, членів МОК – грека Іоаніса Кецеаса та німця Карла Діема – цей задум був запровадженим у структуру урочистостей із нагоди відкриття Олімпійських ігор. Уперше Естафету олімпійського вогню провели напередодні Берлінської Олімпіади 1936 року [11]. З того часу вона стала невід'ємним атрибутом Ігор олімпіад, а з 1960 р. – і зимових Олімпійських Ігор.

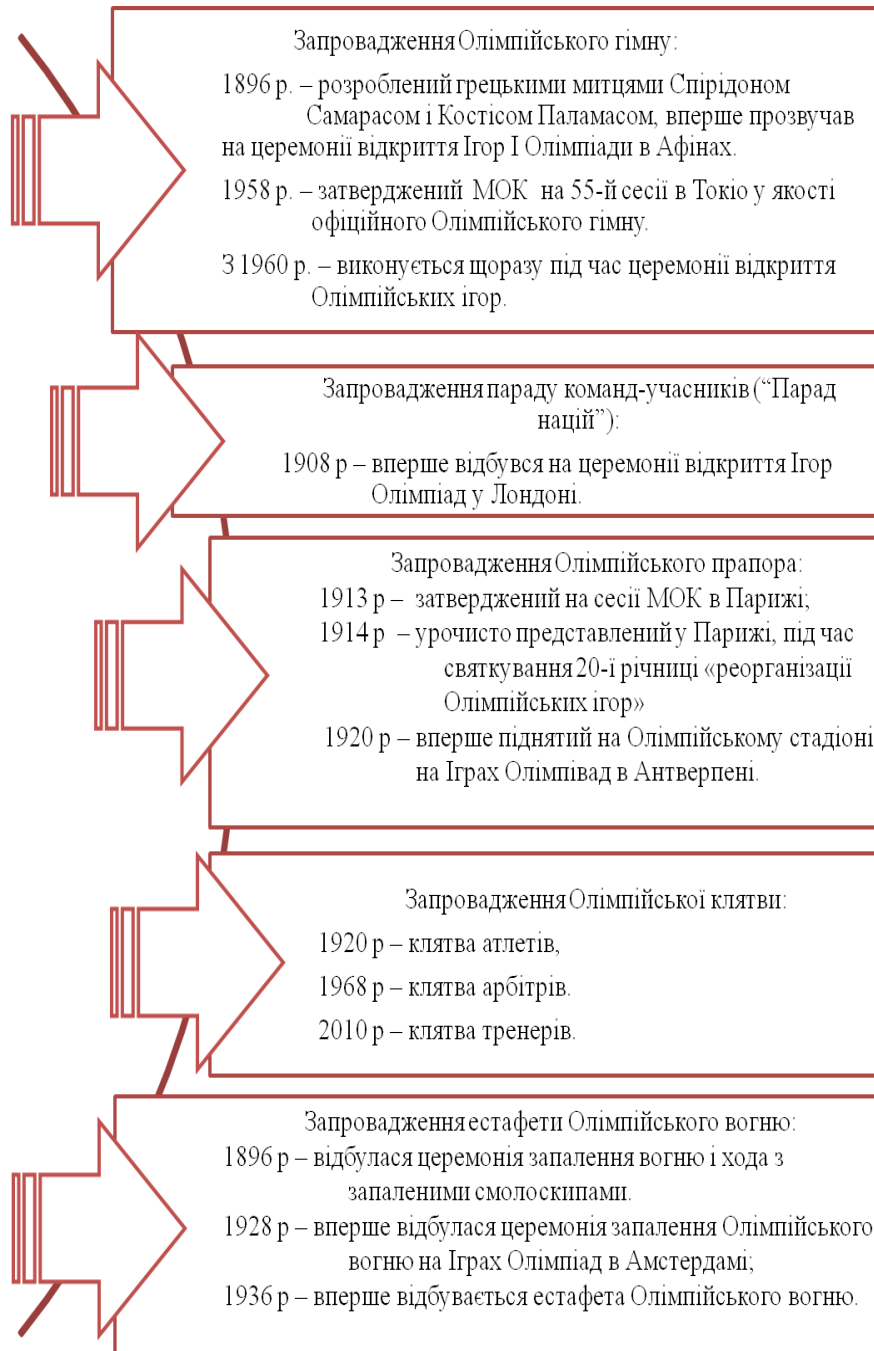

Рис 6. Процес оформлення ідеалів олімпізму в систему спеціальних форм заходів – олімпійські церемонії і ритуали

Естафета олімпійського вогню має низку ознак, за якими вона суттєво відрізняється від попередніх форм. Захід є найтривалішою у часі і найскладнішою з погляду організування формою утвердження і пропагування олімпійських ідеалів. У його структурі наявні «свої» церемонії та ритуали, які мають власне символічне значення. Це, зокрема, ритуал запалення олімпійського вогню в Олімпії, несення і передавання олімпійського вогню представникам різних народів і країн спеціальним міжнародним маршрутом естафети, ритуал запалення олімпійського вогню в чаші олімпійського стадіону під час церемонії відкриття Ігор. За задумом її творців, естафета мала стати символом братерства і взаєморозуміння між народами та зв'язку між давніми й сучасними іграми.

Естафета олімпійського вогню виконує почесну місію «естафети миру», у дусі давньогрецького священного перемир'я (екехирії), і дає можливість поширювати інформацію про ідеали й цінності олімпізму задовго до початку проведення Олімпійських ігор.

В Олімпійській хартії естафету олімпійського вогню описано в таких пунктах:

- Розділ 1, Правило 13 «Олімпійський вогонь, олімпійський смолоскип»; протокол IV, Правило 54 «Використання олімпійського вогню» [20];
- Розділ 2, Правило 18 «Олімпійський вогонь, олімпійський смолоскип»; протокол IV, Правило 68 «Використання олімпійського вогню», Правило 69 «Церемонії відкриття й закриття», роз'яснення до Правил 69, пункт 1.11, 2.6 [21].

Таким чином, наведені вище форми, що були укладені у процесі оформлення ідей олімпізму й закріплені в нормативних документах олімпійського руху, ми позначаємо як олімпійські церемонії і ритуали. На нашу думку, їхню сукупність можна подати у вигляді системи спеціальних заходів утвердження й популяризації ідеалів олімпійської етики (див. рис. 6):

Висновки:

1. Уже на початку першого періоду розвитку олімпійського руху сучасності керівництво МОК запроваджує спеціальні форми заходів у зміст та структуру урочистостей, що супроводжують проведення Олімпійських ігор, для роз'яснення, утвердження й популяризації ідеалів олімпійської етики серед учасників змагань і широкого кола світової громадськості.

2. Починаючи з Ігор I Олімпіади сучасності в Афінах, запроваджуються форми заходів, які супроводжують урочистості відкриття Олімпійських ігор, є вираженням і підсумком оформлення ідеалів Олімпізму, які ми пропонуємо визначати, як олімпійські церемонії та ритуали.

3. Олімпійські церемонії і ритуали (виконання олімпійського гімну; парад команд-учасників; підняття олімпійського прапора, проголошення олімпійської присяги, естафета олімпійського вогню) становлять систему спеціальних заходів утвердження й популяризації ідеалів олімпійської етики і були зафіксовані як обов'язкові олімпійські атрибути в основному нормативному документі олімпійського руху – Олімпійській хартії (протокол IV, Правило 55 «Церемонії відкриття та закриття Олімпійських ігор»).

4. Ці форми у структурі урочистостей відкриття олімпійських змагань, є засобами безпосереднього впливу, прямої дії на учасників дійства і виконують функцію пропагування й утвердження низки провідних ідей олімпійської етики: ідеї єдності і взаємного прийняття усіх людей і народів, ідеї мирного співробітництва, ідеї гармонійного фізичного й духовного розвитку людини, ідеї чесного й відкритого суперництва і партнерства, ідеї взаємного культурного збагачення, ідеї високого призначення людини.

Перспективи подальших досліджень. Значний інтерес у контексті цієї проблеми можуть становити дослідження інших наявних форм і засобів утвердження і пропагування ідеалів олімпізму, що відбуваються напередодні та під час проведення Олімпійських ігор, поглиблений аналіз структури і змісту ключових ідей олімпійської етики, сучасні міжнародні та національні форми й засоби їх поширення та популяризації.

Список літератури

1. Булатова М. М. Олімпійська освіта у системі навчально-виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів України / М. М. Булатова, В. М. Єрмолова. – К. : Олімп. л-ра, 2007. – 44 с.
2. Ганіна О. Чому вогонь сучасних Олімпійських ігор запалюють у Греції / О. Ганіна // Матеріали I сесії Олімпійської академії України для молодих учасників. – Х., 1994 – С. 50–53.
3. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів / Віктор Петрушенко. – Л. : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 137.
4. Агеев В. У. Пять колец: идеи и мораль / В. У. Агеев, А. М. Ходоров. – Л. : Лениздат, 1985. – 160 с.
5. Базунов Б. Эстафета олимпийского огня / Б. Базунов. – М. : Физкультура и спорт, 1980. – 40 с.
6. Кислов А. А. Идеологические концепции эстафеты Олимпийского огня как отражение социальной системы страны – организатора Олимпийских игр / А. А. Кислов // Проблемы истории физической культуры и спорта : тез. докл. Всесоюз. науч. конф. – М., 1986. – С. 172–174.

7. Кун Л. Всеобщая история физической культуры / Л. Кун ; пер. с венг. под общ. ред. В. В. Столбова. – М. : Радуга, 1982. – 399 с.
8. Олимпийский спорт : в 2 т. / В. Н. Платонов, С. Н. Бубка, М. М. Булатова [и др.]; под. общ. ред. В. Н. Платонова. – К. : Олимп. л-ра, 2009. – Т. 2. – С. 242–275.
9. Столяров В. И. Олимпийское воспитание молодежи / В. И. Столяров // Возвращение к олимпийским идеалам: олимпийское и спортивно-гуманитарное воспитание молодежи. — Х., 1992. — С. 29—32.
10. Alan Hobson and Elaine Jones. Share the Flame: The Official Retrospective of the Olympic Torch Relay, Publisher: Whitecap Books; First edition (February 1988) P. 189–197.
11. Barbara Birenbaum and Pat Sapp. The Olympic Glow, Publisher: Peartree Books (January 1994) P. 15–25.
12. Gayle Petty. Journey of the Olympic Flame, Published September 1st 2002 by Griffin Publishing. – P. 111.
13. Moutsis Y. Germany Meets Olympia: Archaeology and Olympism / Yiannis Moutsis // The International Olympic Academy : A History Of an Olympic Institution / eds. C. Koulouri, K. Georgiadis. – Athens : International Olympic Academy, 2007. – P. 109–139.
14. Susan Wells. Olympic Spirit: 100 Years of the Games. – Publisher : Harper Collins Publishers Inc, 1996. – P. 76–81.
15. Source document: Official Report 1908. – Vol. 1. – P. 29.
16. Source document: Official Report 1960. – Vol. 1. – P. 197–222.
17. Source document: Official Report 1968. – Vol. 2. – P. 243–248.
18. Olympic cauldron built in Bond-style gadget workshop says architect as organisers vow to make giant flame carbon neutral. Daily Mail (London). – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.dailymail.co.uk/news/article-2180217/Burning-green-Unique_design-Olympic-cauldron-help-make-carbon-neutral.html
19. Official website of the THE OLYMPIC TORCH RELAY [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.olympic.org/olympic-torch-relay>
20. Olympic Charter. International Olympic Committee. – 2013.
21. Olympic Charter. International Olympic Committee. – 1990.

Стаття надійшла до редколегії 16.05.2014

Прийнята до друку 20.05.2014

Підписана до друку 30.05.2014